

MILITAARSOTSIoloogiline SISSEVAADE: AJATEENISTUS EESTI KAITSEVÄES

Kairi Kasearu

1. Sissejuhatus

Meeldiv on juhatada sisse Sõjateadlase erinumber, mis esindab tugevalt militaarsotsioloogilist lähenemist. Sõjateadlase kolmandas numbris arutles Heiko Biehl militaarsotsioloogia olukorra üle Saksamaal ja tõi esile, et praegu ei ole üheski tsiviilüliskoolis militaarsotsioloogia õppetooli või suuremat uurimisrühma, kuid militaarsotsioloogia on tugevasti esindatud Bundeswehris¹. Rõõmustav on nentida, et Eestis on koostöö Tartu Ülikooli, Tervise Arengu Instituudi, Kaitseministeeriumi ja Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste vahel viinud selleni, et saame rääkida militaarsotsioloogia esimestest ühistest sammudest. Muidugi on väga häid rakenduslikke sotsioloogilisi uuringuid tehtud aastakümneid. Näiteks elanikkonna arvamusuuringud kaitsetahte vallas² ning alates 2007. aastast uuring „Arvamused Eesti kaitseväest enne ja pärast ajateenistust”.³ Siiski on sügavam akadeemiline militaarsotsioloogiline vaade alles arenemas. Käesolev erinumber keskendub ajateenistuse eri tahkudele: ajateenijate hoiakutele ajateenistuse ja kaitsevalmiduse küsimuses, ajateenijate motivatsioonile, rahulolule, vaimsele ja füüsilisele tervisele ning enne tähtaega ajateenistusest reservi arvamisele. Artiklite aluseks olev empiiriline

¹ **Biehl, H.** 2016. History looms ... resources, restrictions, and perspectives on military sociology in Germany. – Sõjateadlane, nr 3, pp. 167–187. [**Biehl** 2016]

² **Kivirähk, J.** 2017. Riigikaitse ja avalik arvamus. Ülevaade arvamusemonitooringus sisaldunud küsimustest 2000–2017. [**Kivirähk** 2017]

³ Uuringuraportid on kättesaadavad:

<<https://www.kra.ee/kodanik-ja-riigikaitse/uuringud-ja-aruanded/>>.

analüüs tugineb kompleksuuringule^{4, 5, 6}, täpsemalt 2016. aasta eel- ja põhikutse ajateenijate küsitlustele. Kompleksuuring on pikemaajaline uuringutsükkel, mis täidab mitut eesmärki – järjepidev inimressursi monitooring kaitsevaldkonnas, põhjuslike seoste esiletoomine, inimressursiga seotud protsesside prognoos ning uuringute killustatuse vähendamine⁷.

2. Militaarsotsioloogiline vaade: ajateenistus – kellele ja milleks?

Kaitsevõimekus on olnud läbi sajandite üks põhiküsimusi, olgu selleks siis riigitasandil iseseisvuse ja riigina eksisteerimise säilitamine või indiviiditasandil küsimus ellujäämisest ja individuaalsest panusest⁸. Inimkonna sõjalis-tehniline võimekus on ühelt poolt kasvanud kordades, teisalt üritatakse piirata võidurelvastumist ja panna paika piirid, mis on lubatav ja mis mitte. Globaliseerumise tõttu ja massimeedia vahendusel jõuavad kõik sõjalised konfliktid meieni – info- ja kübersõda on lahutamatu osa igapäeva elust. Seega tuleb nentida, et kaitsevõimekus on endiselt aktuaalne, kuid see on muutunud tunduvalt mitmetahulisemaks ja keerulisemaks. Seetõttu on igati ootuspärane, et kaitsevaldkonna investeeringud ei ole vähemalt Eestis viimastel aastatel kahanenud, vaid pigem kasvanud, mis on vastavuses NATO ootustega⁹. Mitmed riigid, kes on vahepeal loobunud kohustuslikust ajateenistusest, on seda taastamas (nt Rootsi) või siis rakendamas soolist võrdset

⁴ 2013. aastal sõlmisid EV Kaitseministeerium, Tervise Arengu Instituut (TAI) ja Tartu Ülikool (TÜ) kolmepoolse koostöölepingu, mille raames loodi Strateegilise Jätkusuutlikkuse Kompetentsikeskus (SJJK). Tegemist oli uurimisrühmaga, mis koondab endas teadlasi TAI-st ja TÜ-st. Antud uurimisrühm koostöös KVÜÕA-ga algatas 2015. aasta sügisel kompleksuuringu.

⁵ **Allik, S.; Talves, K.** 2016. Inimressursi kompleksuuringu väljatöötamine kaitsevaldkonnas. – Inimressurss ja riigikaitse: tervis. Artiklikogumik. Toim. L. Oja. SJJK, lk 13–23.

⁶ **Kasearu, K.; Murakas, R.; Talves, K.; Trumm, A.; Truusa, T-T.** 2017. Ajateenijate kompleksuuring: metodoloogiline ülevaade. – Riigikaitse inimvara kaardistamine: uuringute tulemused. Toim. A. Trumm. Tartu: Tartu Ülikool, lk 9.

⁷ **Trumm, A.; Kasearu, K.; Tuursa, T-T.; Harro-Loit, H.** 2016. Inimressurssiga seotud andmete kogumine ja kasutamine kaitsevaldkonnas. – Riigikaitse inimvara arendamine: võimalused ja väljakutsed. Toim. A. Trumm. SJJK, lk 8–20.

⁸ **Møller, B.** 2002. Conscription and its alternatives. – The Comparative Study of Conscription in the Armed Forces [Comparative Social Research, Vol. 20]. Ed. by L. Mjøset; S. van Holde. Emerald Group Publishing Limited, pp. 277–305.

⁹ **Defence Expenditures of NATO countries (2009–2016).** <https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160704_160704-pr2016-116.pdf>.

kohtlemist (nt Norra). Kui vaadata Euroopa kaarti, siis on ajateenistus peale Eesti kohustuslik Soomes, Taanis, Norras, Rootsis, Leedus, Austrias ja Šveitsis. Samas kaotasid mitmed Ida- ja Kesk-Euroopa riigid (nt Sloveenia, Rumeenia, Tšehhi) kohustusliku ajateenistuse suhteliselt hiljuti – 2000. aastate esimeses pooles. Ilmselt on iga otsuse taga, kas kohustuslik ajateenistus kaotada või kehtestada, nii ajaloolised, poliitilised, majanduslikud kui ka sotsiaalsed tegurid. Tuginedes Haltneri analüüsile, võib väita, et nendest teguritest kõige olulisem on militaarpoliitiline olukord maailmas (nt külm sõda, välismissioonid, NATO-liikmesus)¹⁰.

Militaarsotsioloogia eristab kahte tasandit – struktuuri- ehk institutsiooni- tasand, mis käsitleb laiemalt kaitseväge rolli ja tähendust ühiskonnas, suhestumist teiste institutsioonidega, institutsionaalseid piiranguid ja võimalusi, ning teisalt subjekti ehk indiviiditasand, mis keskendub küsimusele individuaalsetest kogemustest ja käitumisest kaitseväge kui institutsiooni sees¹¹. Selle kogumiku artiklite vaatenurk on interdistsiplinaarne – peale sotsioloogia on kaasatud psühholoogia, terviseteadused ja vähemal määral sotsiaaltöö. Seega keskenduvad erinumbri autorid peamiselt indiviidi ehk subjekti agentsuse küsimusele ajateenistuse süsteemis.

2.1. Sotsiaalne kihistumine ja ajateenistus

Eestis on ajateenistuse läbimine kohustuslik kõikidele kutsealustele, kelleks on 17–27-aastased meessoost Eesti kodanikud¹². Ajateenistuse kestus on 8 või 11 kuud, mis on võrreldav Soomega. Arvamusuuringutes on välja tulnud elanikkonna üldine suur kaitsetahe^{13, 14}. Samas tuleb esile suur erinevus ajateenistuse läbinute osakaalus, kui Soomes on see ligikaudu 80%¹⁵, siis Eestis ligikaudu üks kolmandik. Venemaa näitel saab tuua esile, et kui Nõukogu Liidu armees teenis aega umbes 80% sünnikohordist, siis nooremate

¹⁰ **Haltner, K.** 1998. The Definite End of Mass Army in Western Europe? – Armed Forces and Society, Vol. 25(1), pp. 7–36.

¹¹ **Biehl** 2016.

¹² Kaitsevæeteenistuse seadus. – RT I, 10.07.2012, 1.

¹³ **Kivirähk** 2017.

¹⁴ **Harinen, O.; Leskinen, J.** 2009. General conscription in Finland after 2008 – some reasons behind Finland's population's and conscripts' attitudes towards general conscription. – Advances in Military Sociology: Essays in Honor of Charles C. Moskos [Contributions to Conflict Management, Peace Economics and Development, Vol. 12, Part 2]. Ed. by G. Caforio. Emerald Group Publishing Limited, pp. 51–64.

¹⁵ *Ibid.*

põlvkondade puhul, kelle ajateenistus möödub Vene armees, on vastav näitaja 43%¹⁶. Seega on ilmne, et praegu on ajateenistus Eestis tunduvalt selektiivsem kui Soomes või näiteks aastakümneid tagasi Nõukogude armees ning puudutab otseselt tunduvalt väiksemat hulka elanikkonnast. Kaitseressursside ameti iga-aastased ülevaated toovad esile, et arstlikud komisjonid hindavad ajateenistuskõlblikuks ligikaudu ühe kolmandiku kutsealustest ning ajateenistusest arvatakse enne tähtaega reservi ligikaudu üks viiendik¹⁷. Seega tuleb nentida, et ajateenistuse läbinud noored on väga tugevalt selekteeritud grupp ehk neid võib pidada eriliseks, kuna enamik nende eakaaslastest jääb ajateenistusest kõrvale. Nii tekib küsimus, mille alusel selline selektsioon tekib – kes tuleb ja kes ei tule ajateenistusse ning kuivõrd on ajateenistus seotud sotsiaalse kihistumisega¹⁸. Venemaal tehtud uuringud näitavad, et ajateenistusse tulevad suurema tõenäosusega madalamasse sotsiaalsesse klassi kuuluvad noored ja need, kes on pärit maapiirkondadest, nt Moskvas ja Peterburis elaval noormehel on 11 korda väiksem tõenäosus ajateenistusse tulla kui tema maal elaval eakaaslasel¹⁹. Samuti kinnitavad USA-s tehtud uuringud, et selektsioon toimub nii kohustuslikku teenistusse astumise²⁰ kui ka vabatahtliku ajateenistuse²¹ korral ja samamoodi ehk kõrgema sotsiaalse staatusega peredest pärit noormehed jäävad suurema tõenäosusega kõrvale. Peale selle toimub teine selektsioon sõjaväes. MacLean näitab oma analüüsidest, et kui ollakse militaarsüsteemis, siis kõrgema sotsiaalse staatusega meestel on väiksem tõenäosus osaleda otseses sõjalises konfliktis.²² Seega

¹⁶ Rossiyskiy monitoring ekonomicheskogo polozheniya i zdorov'ya naseleniya NIUVSHE (2014). Viidatud **Svynarenko, A.** 2016. The Russian demography problem and the armed forces. Trends and challenges until 2035. – Puolustusvoimien tutkimuslaitos, Julkaisuja, 6, kaudu, p. 43. [Svynarenko 2016]

¹⁷ **Aruanne kaitseväekohustuse täitmisest ja kaitseväeteenistuse korraldamisest 2017. aastal.** <https://www.kra.ee/static/aruanne_kaitsevaekohustuse_taitmisest_riigis_2017.pdf>.

¹⁸ Sotsiaalne kihistumine on ühiskonnaliikmete jagunevad sotsiaalsetesse gruppidesse/ klassidesse vastavalt sotsiaalsele staatusele. Kihistumise aluseks võivad olla erinevad tegurid, kuid peamiselt ametialane positsioon, sissetulek, haridus,

¹⁹ Svynarenko 2016, p. 43.

²⁰ **MacLean, A.** 2005. Lessons from the Cold War: Military Service and College Education. – Sociology of Education, Vol. 78(3), pp. 250–266.

²¹ **Bachman J. G.; Segal, D. R.; Freedman-Doan, P.; O'Malley, P. M.** 2000. Who Chooses Military Service? Correlates of Propensity and Enlistment in the US Armed Forces. – Military Psychology, Vol. 12(1), pp. 1–30.

²² **MacLean, A.** 2011. The stratification of military service and combat exposure, 1934–1994. – Soc Sci Res, Vol. 40(1), pp. 336–348. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2990971/>>.

tuleb nentida, et sotsiaalse kihistumise mõju kandub tsiviilsfäärist üle militaarsfääri.

Kihistumise taga on kaks peamist põhjust. Ühelt poolt institutsionaalsed piirangud ja võimalused, mis tähendab, et seadustega on sätestatud, kes saab ajateenistusse astuda ja millistel juhtudel vabastatakse või antakse pikendust (nt hariduse, tervises seisundi, ülalpidamiskohustuse või intelligentsustestide alusel), ning teisalt individuaalne aktiivsus nende võimaluste kasutamisel. Pärast taasiseseisvumist on Eesti Kaitseväes kehtinud reeglid ajateenistusse astumise aja pikendamise ja sealt vabastamise kohta. Nendest üks olulisemaid on seotud hariduse omandamisega. Näiteks 2000. aasta kaitseväeteenistuse seadusega vabastati suur hulk mehi ajateenistuskohustuse täitmisest (paragrahv 216) põhimõtteliselt tagasiulatuvalt ehk need kutsealused, kes seaduse jõustumise ajal omandasid kõrgharidust kutseõppeasutuses, riiklikult akrediteeritud õppekava alusel rakenduskõrgkoolis või ülikooli statsionaarses õppevormis või olid kõrghariduse juba omandanud, arvati 28-aastaseks saamisel reservi ajateenistust läbimata²³. See tähendab, et ühe kümnendi jooksul toimus hariduse alusel väga selge põlvkonnasisene seleksioon – need, kes läksid kõrgharidust omandama, pigem ei läbinud ajateenistust. Selliste institutsionaalsete ehk struktuursete võimaluste enda kasuks pööramine sõltub indiviidi ressursidest ehk inim- ja sotsiaalsest kapitalist. Näiteks kõrgelt haritud vanemate lapsed lähevad suurema tõenäosusega kõrgharidust omandama kui madalama haridustasemega vanemate lapsed. Peale selle varieeruvad meelestatus ja hoiakud sotsiaalsete gruppide kaupa. Venemaal kasvab negatiivne meelestatus ajateenistusega seoses sissetulekuga ehk kui 90% vaesemast elanikkonnast peab ajateenistust iga mehe kohustuseks, siis kõige rikkamatest 60%.²⁴ Seega võib eeldada, et paremad võimalused ajateenistusest vabastamise või pikenduse saamise kasutamiseks on kõrgemate ressursidega peredest pärit noortel.

²³ Kasearu, K.; Tarum, H. 2016. Kui erinevad on kaitsevägega seotud ja mitteseotud mehed? – Riigikaitse inimvara arendamine: võimalused ja väljakutsed. Toim. A. Trumm. SJKK. lk 36.

²⁴ Levada-Tsentr 2015. Obshchestvennoye mneniye 2014. Moskva: Analiticheskiiy tsentr Yuriya Levadu. Viidatud Svytnarenko 2016 kaudu.

2.2. Ajateenistuse tähendus individuaalsel eluteel

Tugev selektsioon viib polariseerumiseni ja seega tekib küsimus normaalsusest ehk mida peetakse ühiskonnas normiks ja mis on kõrvalekalle? Soome uuringud toovad esile, et ajateenistusest enne tähtaega reservi arvamist tõlgendatakse kui „mitte hakkamasaamist” ja sellisel negatiivsel kuvandil võib olla pikem mõju ka tsiviilelus ehk tegemist on sildistamisega²⁵ Siinkohal võiks küsida, kas Eestis toimub vastassuunaline sildistamine – ajateenistuse läbimine kui oskamatus ajateenistusest kõrvale hoida ehk saamatus? Kui jah, siis kus peituvad sellise kuvandi juured ja millest see tuleneb? Ühelt poolt peame võtma arvesse ajaloolis-sotsiaalset konteksti: ligemale 50 aastat tähendas ajateenistus mitmeaastast eemalolekut kodust ja võõras keeleskeskkonnas viibimist ehk teenistust Nõukogude armees²⁶. Samas on Eestis elanikkonna toetus ajateenistusel põhinevale sõjaväele praegu suurem kui kunagi varem²⁷. Seda võib seletada Cronbergi tõlgendusega kaitsetahte ja ajateenistuse pooldamise seose kaudu²⁸ ehk olukorras, kus tajutakse julgeolekule ohtu, kaitsetahe kasvab ja ajateenistuse pooldamine ühes sellega. Seega on üldine sotsiaalne foon ja ühiskonna toetus ajateenistusele ühelt poolt suur, kuid teisalt on kutsealuste noorte meeste seas suhtumine pigem ambivalentne²⁹. Ilmneb kaks tasandit – ajateenistuse vajalikkus rahvusriigi ja ühiskonna ning indiviidi enda seisukohalt³⁰. Ilmselt on ühiskonnas liiga vähe räägitud teemal, milline on ajateenistuse läbimise positiivne mõju indiviidile ehk milline kasu võiks sellega kaasneda (nt sotsiaalsed oskused). Rohkem lähtutakse riigi vajadustest ja oma kodanikukohuse täitmisest riigi

²⁵ **Appelqvist-Schmidlechner, K.; Henriksson, M.; Parkkola, K.; Stengard, E.** 2013. Predictors of Completing Compulsory Military Service Among Men Who Have Received a Temporary Exemption from Service. – *Military Medicine*, Vol. 178, No. 5, p. 549.

²⁶ **Truusa, T-T.; Kasearu, K.** Capable patriots – narratives of Estonian women living with military service members. [Peatükk esitatud raamatusse „Rethinking civil-military relations. Anthropological Perspectives”. Kirjastaja: Berghahn (forthcoming)].

²⁷ **Kivirähk, J.** 2017. Riigikaitse ja avalik arvamus. <http://www.kaitseministeerium.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/avalik_arvamus_ja_riigikaitse_oktoober_2017.pdf>.

²⁸ **Cronberg, T.** 2006. The will to defend: a Nordic divide over security and defence policy. – *The Nordic Countries and the European Security and Defence Policy*. Ed. by Bailes, A. J. K.; Herolf, G.; Sundelius, B. SIPRI, pp. 315–322.

²⁹ Vaata ka **Raid, K.; Kasearu, K.; Truusa, T-T.** 2018. “I just want to be done with it!” – Estonian conscripts negotiating the tensions between military, family and personal agendas. – *The Politics of Military Families, Tensions between State, Work Organizations and the rise of the Negotiation Household*. Ed. by Moelker, R.; Rones, N. Routledge (forthcoming).

³⁰ Ajateenistuse vajalikkuse küsimust ja hoiaku muutust ajateenistuse esimeses pooles vaatleb oma artiklis pikemalt Anet Mürsoo.

ees. Seega toimub vastandumine – ühiskonna ootus vs. isiklikud elusihid. Kui vaadata vabatahtlikult ajateenistusse asunud ajateenijate osakaalu ning neid, kes tuleksid vabatahtlikult teenistusse ka siis kui teenistus on vabatahtlik³¹, peab nentima, et ajateenistus ei kuulu tänapäeval noorte inimeste eluplaanidesse. Eluteede teooria järjestab inimese elutee sündmuste ahelaks, millest märgilisema tähendusega on vanematekodust lahkumine, tööturule sisenemine ja perekonna loomine ehk lapse sünd. Palju on räägitud elutee deinstitutionaliseerumisest – sündmuste ajastatus ja järjestatus on järjest vähem ühiskonna poolt ette määratud ehk institutionaliseeritud. Elukestev õpe, hilisemasse vanusesse nihkunud laste sünd ning programmid „töö ja reis“ välisriikides on ainult mõned märksõnad, mis ilmestavad võimaluste paljusust. Inimese enda vabadus planeerida, teha valikuid ja otsuseid on järjest määravamata tähtsusega. Muutunud ühiskondlikus kontekstis on ajateenistus vägagi institutionaliseeritud – selge eesmärgi, reeglite ja ajastatusega. Kohustusliku ajateenistuse süsteemi edukas rakendamiseks, et säiliks nii riigi kaitsevõime kui ka ühiskonna soov panustada riigikaitse, tuleb leida inimese individuaalsel elukaarel ajateenistuse läbimiseks võimalikult parim ajastus. See tuleb selgelt esile Sõjateadlase artiklites – isikliku avalduse alusel ajateenistusse tulek ning positiivne meelestatus tagavad nii positiivsema hoiaku, suurema rahulolu ja motivatsiooni kui ka ajateenistuse eduka lõpetamise tähtaegselt reservi arvamise.

3. Metodoloogiline vaade

Sotsioloogiliste uuringute kujundamisel tuleb esmalt mõelda läbi kaks olulist küsimust: 1) kas meile piisab hetkeolukorra selgitamisest või me soovime jälgida muutust; 2) kas muutuse jälgimiseks piisab meile grupitasandi võrdlusest või me soovime jälgida indiviiditasandi muutusi ning kuivõrd me soovime oma uuringuga leida vastuseid põhjus-tagajärg seostele. Esimene küsimus tähendab seda, mitu korda ja millise intervalliga me soovime küsitleda uuritavaid ning teine küsimus seda, kas me kujundame oma uuringu selliselt, et saame indiviiditasandil küsitlusetappide andmed omavahel kokku siduda ehk küsitleme samu indiviide, kuid ajalise intervalliga. Kompleksuuring

³¹ **Kasearu, K.; Truusa, T-T.** 2018. Ajateenistusse asumise mustrid ja motiivid ning seos hoiakutega ajateenistuse jooksul. – Ajateenijate hoiakute, tervise ja käitumise muutumine ajateenistuse käigus. Ajateenijate kompleksuuringu 2016. aasta pilootuuringu tulemuste aruanne. Tartu: KVÜÖA, TÜ, TAI, SJKK, lk 13. <http://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2018/03/Ajateenijate_kompleksuuringu-2016.-2017.aruanne.pdf>.

järgib viimast ehk longituuduuringu põhimõtteid: samu indiviide küsitletakse ajateenistuse jooksul mitu korda ajalise intervalliga. Kui klassikaliste longituuduuringute puhul jälgitakse indiviide pika ajalise intervalli jooksul – uuringud võivad kesta aastakümneid ehk kahe küsitlusetapi vahe võib olla 5, 10 jne aastat³², siis ajateenijate puhul on intervall tunduvalt lühem, kuna vaatlusalune periood on määratletud ajateenistuse kestusega³³. Mida selline lähenemine annab? Longituuduuringus teenib kahte peamist eesmärki: kirjeldada muutuste mustrit ning hinnata põhjusliku suhte suunda ja tugevust³⁴. Selline lähenemine võimaldab näiteks selgust saada, kuidas ajateenijad hindavad Kaitseväge mainet ajateenistuse alguses ja kuidas lõpus, ning kas, kuidas ja kelle puhul ning millistest teguritest tulenevalt hinnang muutub. Seega tekib võimalus põhjuslikud seosed välja selgitada eeldusel, et ajas varem mõõdetud hoiakud, motivatsioon, meelestatus ja käitumuslikud aspektid on aluseks ajaliselt hiljem mõõdetud hoiakutele, kavatsustele ja käitumisele. Sõjateadlase kogumikus on selline ideestik näiteks aluseks Kasearu ja Uulimaa-Marguse artiklis, kus vaadatakse, kuidas ajateenistusse astumise viis ja meelestatus prognoosib ajateenistuse jooksul teenistusest enne tähtaega reservi arvamist. Vanusest tulenevate individuaalsete muutustega tegelevad peamiselt haridus- ja kasvatusteadused ning arengupsühholoogid, kuid sotsioloogilises vaates on vanusel oluline roll elutee teoorias lähtuvalt.³⁵ Seega on longituuduuringute puhul peale ajamomendi oluline arvestada indiviidi vanust ehk millises vanuses üks või teine sündmus toimub. Ajateenijad on vanuseliselt suhteliselt homogeenne grupp, kuid lähtudes elutee teooriast, võib ajastatus personaalsel vanusteljel mängida olulist rolli. Näiteks ajateenistusest enne tähtaega reservi arvamise risk on suurem 23-aastaste ja vanemate ajateenijate puhul³⁶ ehk need ajateenijad, kelle ajateenistusse astumine langeb hilisemale eale, on end suurema tõenäosusega tugevamalt sidunud tööalaselt või lähisuhetega.

Longituudne lähenemine ei ole miltaarsotsioloogias võõras³⁷, nt on pikema aja jooksul uuritud välismissioonidelt naasnud sõdurite vaimset

³² Näiteks Eestis prof Titma poolt ellu kutsutud „Ühe põlvkonna elutee”, mis sai alguse 1980ndatel ja viimane küsitluslaine toimus 2004. aastal.

³³ Samas ei välista võimalust siduda uuringu andmed tulevikus reservväelaste küsitlustega.

³⁴ **Menard, S. W.** 2008. Handbook of longitudinal research: design, measurement and analysis. Burlington: Elsevier Inc.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Vt **Kasearu ja Uulimaa-Margus** käesolevas artiklikogumikus.

³⁷ **Han, J.; Andres, M.** 2014. Longitudinal design in using surveys in military research: Common challenges and techniques. – Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies. Ed. by Soeters, J.; Shields, M.; Rietjens, S. London and New York: Routledge, pp. 194–204.

tervist³⁸, ajateenistusega kohanemist³⁹, baastreeningu mõju sõdurite isiklikule ja professionaalsele arengule⁴⁰ ning missiooni mõju sõdurite partneritele⁴¹.

Inimvara kompleksuuringu 2016. aasta uuringus küsitleti eel- ja oktoobri põhikutse ajateenijaid kolmel korral: ajateenistuse alguses, teenistuse keskel pärast sõduri baaskursuse läbimist⁴² ning ajateenistuse lõpus. Kuna eelkutse- ja põhikutse alustavad oma ajateenistust vastavalt juulis ja oktoobris, siis tähendas see viit küsitlusvooru. Küsitluse korraldasid väeosades Tartu Ülikooli teadlased koos üliõpilastega. Ajateenijad täitsid ankeedi LimeSurvey keskkonnas. Küsitluses osalemine oli vabatahtlik ning soovi korral võis ajateenija vastamise igal hetkel katkestada. Tabelis 1 on esitatud vastajate arv küsitlusvoorude kaupa. Esimeses etapis osales 91% kõigist ajateenijatest, mis on väga hea vastamismäär. Kui teises etapis vastas küsitlusele 70% ajateenistusse tulnutest, siis kolmandas etapis ehk enne reservi arvamist üks kolmandik. Suurel vastajate kaol on mitmesugused põhjused: tehnilised (nt seoses internetiühenduse kadumisega), korralduslikud (seoses ajateenijate ümberpaiknemisega teenistuse jooksul ja reservi arvamisega) ja sisulised. Sisuline põhjus on enne tähtaega reservi arvatud ajateenijad. Kolme küsitlusetapi andmeid on võimalik analüüsida võrdlevalt kui läbilõikeandmeid, mis ilmestavad kolme ajamomenti ajateenistuse jooksul, samas on sisulisem vaade see, kui jälgime individuaalseid muutusi teenistuse jooksul. Seetõttu on etappide andmed omavahel lingitud, kuid anonüümsel kujul koodisüsteemis. Kõigist ajateenistusse astunud ajateenijatest veerand osales kõigis kolmes etapis, mis tähendab, et on võimalik uurida muutusi indiviiditasandil. Siinkohal tuleb rõhutada, et kui esmapilgul tundub vastamismäär väike, siis tuleb võtta arvesse, et tegemist ei ole juhuvalimiga, vaid meil on tegemist kõikse valimiga. Kui jätta välja need 18%, kes arvati reservi enne tähtaega ning võtta aluseks I etapis vastanute arv, siis saame vastamismääraks 35%.

³⁸ Lee, J. E. C.; Sudom, K. A.; Zamorski, M. A. 2013. Longitudinal Analysis of psychological resilience and mental health in Canadian military personnel returning from overseas deployment. – *Journal of Occupational Health Psychology*, Vol. 18(3), pp. 327–337.

³⁹ Han, J.; Xiao, L. J.; Han, J. 2011. The adjustment of new recruits to military life in the Chinese Army: The longitudinal predictive power of MMPI-2. – *Journal of Career Assessment*, Vol. 19(4), pp. 392–404.

⁴⁰ Swain, J. 2015. The effect of Phase One training on young recruits' personal and professional development in the British army. – *Journal of Youth Studies*, Vol. 19(1), pp. 117–132.

⁴¹ Andres, M.; Moelker, R.; Soeters, J. 2012. A longitudinal study of partners of deployed personnel from the Netherlands Armed Forces. – *Military Psychology*, Vol. 24(3), pp. 270–288.

⁴² SBK – sõduri baaskursus.

Kompleksuuring on koostatud sellisel viisil, et kui ajateenija ka jätab ühes etapis vastamata, siis võib ta soovi korral järgmises etapis ikka osaleda. Seetõttu on tabelis 1 toodud vastajate arv suhteliselt erinev, nt II etapis vastas 176 ajateenijat, kes esimeses etapis uuringus ei osalenud. Seetõttu tuleb andmete analüüsimisel pidada silmas, millise vastajate kogumiga analüüs tehakse. Vastajate kadu on üks longituuduuringute põhiprobleeme ja sellega tuleb arvestada, mis tähendab, et eraldi tuleb jälgida, kes on need, kes jätvavad ühes või teises uuringuetapis vastamata. Vastamata jätmise põhjuseid võib olla kolm: 1) ei soovi vastata ja loobub sel etapil küsimustikule vastamast; 2) korralduslikel põhjustel jäi uuringu etapist kõrvale (nt liikumine teise väeossa jne); 3) osales esimesel etapil, kuid ühel järgnevatest mitte, sest enne järgmise küsitluse toimumist on ajateenistusest vabastatud. Sellekohane märge andmestikus võimaldab nii andmekontrolli kui ka analüütilisel eesmärgil analüüsida, kes on need, kes vabastatakse ajateenistusest enne tähtaega. Seega tuleb longituuduuringute puhul alati arvestada, et andmetena saab käsitada ka mittevastamist. Kompleksuuringu tegemise järgmistel aastatel planeerime kasutada lisaankeeti, mille täidavad need ajateenijad, kes vabastatakse enne tähtaega.

Tabel 1. Kompleksuuringu 2016. aasta küsitlusetapid ja vastajate ning enne tähtaega teenistusest reservi arvatute arv

	2016 juuli eelkutse		2016 oktoobri põhikutse		Kokku	
	N	%	N	%	N	%
2016. aastal ajateenistust alustanute arv	1785	100,0	1171	100,0	2956	100,0
Küsitluses osalejate arv:						
1. laine	1600	89,6	1077	92,0	2677	90,6
2. laine	1311	73,4	773	66,0	2084	70,5
3. laine	576	32,3	413	35,3	989	33,4
1. ja 2. laine	1189	66,6	719	61,4	1908	64,5
1. ja 3. laine	511	28,6	380	32,5	891	30,1
2. ja 3. laine	486	27,2	326	27,8	812	27,5
1., 2. ja 3. laine	444	24,9	306	26,1	750	25,4
Enne tähtaega teenistusest reservi arvatud	361	20,1	185	15,7	546	18,4

Tulenevalt uurimisfookusest, on artiklites aluseks eri etappide andmed. Mürsoo artikkel põhineb I ja II etapi andmetel, Kasearu ja Uulimaa-Marguse artikkel I etapi andmetel. Demuse artiklis on kirjeldava analüüsi jaoks kasutatud kõigi kolme etapi andmeid, kuid regressioonanalüüsis I ja II etappi. Kõigi kolme etapi andmeid on oma artiklites rakendanud Karton, Männiste, Tepp ja Kornilov; Purre ja Oja; Oja ja Pikksööt; ning Truusa ja Talves.

4. Lühike sissevaade artiklitesse

Sõjateadlase erinumbri kaante vahel on oma koha leidnud kaheksa artiklit, millest üks on ajateenistuse lahtimõtestamine teoreetilisemas võtmes. Artiklitest kolm on kirjutatud inglise keeles. Artiklid annavad hea ülevaate ajateenijate motiivide ja õpihoiakute, ajateenistuses osalemise hoiakute, rahulolu, terviseseisundi ning teenistusest enne tähtaega vabastamise riskitegurite kohta.

Lähtuvalt selektsiooni hüpoteesist uurivad **Kairi Kasearu** ja **Ulvi Uulimaa-Margus**, kuivõrd on sotsiaaldemograafilise tausta alusel võimalik eristada ajateenistusest enne tähtaega vabastatuid nendest, kes läbivad ajateenistuse. Ilmneb, et vanusel ja eelhäälestatusel on oluline roll – ajateenistusest enne tähtaega reservi arvamise risk on suurem vanemaaliste ajateenijate ja nende puhul, kes tulid teenistusse kutse alusel ning vabatahtliku ajateenistuse võimaluse korral jätaksid ajateenistusse tulemata.

Anet Mürsoo käsitleb oma artiklis ajateenistusega seotud hoiakute muutust ning uurib, kas ja kuivõrd tulevad ajateenijate puhul esile sotsiaalsed grupid, kelle hoiak ajateenistuse vajalikkuse küsimuses on negatiivsem ning kuivõrd on see hoiak teenistuse jooksul püsivam ühe või teise sotsiaalse grupi puhul. Ajateenijatest üks kolmandik muudab oma arusaama ajateenistuse vajalikkusest ajateenistuse jooksul, samas ei saa tuua esile, et hoiaku muutus oleks iseloomulikum ühele või teisele sotsiaalsele grupile, küll aga on püsivalt ajateenistuse vajalikkuses kahtlejad rohkem kõrgharidusega ja kutse alusel ajateenistusse astunud noormeeste hulgas.

Eteri Demus kontrollib oma artiklis selektsiooni ideed, uurides ajateenijate üldist eluga rahulolu ja selle seost ajateenistuse rahulolu aspektidega ning seda, kuivõrd rahulolu eristub vanust, haridust, kodust keelt ja püsisuhte olemasolu arvestades. Ilmneb, et üldine eluga rahulolu halveneb teenistuse keskel ja ajateenistuse lõpuosas pigem paraneb. Rahulolu varieerub vastavalt sellele, kuidas ajateenijad hindavad kaitseväge kui teenistuskeskkonda, nt rahulolu väljaõppega. Need kolm artiklit toovad selgelt esile, kui tähtis on ajateenija meelestatus ajateenistuse alguses. Kõige enam on oma eluga rahul,

hindavad ajateenistuse vajalikkust kõrgelt ja on väiksema riskiga teenistusest välja langema need ajateenijad, kes astusid Kaitseväkke isikliku avalduse alusel ja tuleksid teenistusse ka siis, kui see oleks vabatahtlik.

Tiia-Triin Truusa ja **Kairi Talves** vaatlevad oma artiklis eluteede teooriast tulenevat sündmuste ajastatust ajateenistusega kaasnevate hirmude võtmes. Ilmneb, et ajateenistust tõlgendatakse senise elu katkestusena, mitte ühe osana eluteest ning hirmud taanduvad küsimusele agentsusest ehk kuivõrd on võimalik olla n-õ iseenda peremees. Arvestades reservväel põhineva riigikaitse olemust, tuleb tahes-tahtmata pöörata rohkem tähelepanu siiretele militaar- ja tsiviilsfääri vahel ning indiviidi rollile nende edukas toimimises.

Taavi Laanepere, **Tiia-Triin Truusa** ja **Linda Cooper** pakuvad teoreetilise raamistiku tsiviil- ja militaarsfääride vahel toimuvate üleminekute mõtestamiseks. Võttes aluseks Bourdieu kapitalide, *habituse* ja välja teooria, loovad nad mudeli militaarpärandi mõtestamiseks. Üks oluline komponent, mis võib panustada militaarpärandi kujunemisesse, on motivatsioon. **Inga Karton**, **Tõnis Männiste**, **Alo Tepp** ja **Ivar Kornilov** keskenduvad oma artiklis küsimusele, milline on ajateenijate teenistusmotivatsioon, millest see sõltub ning kuivõrd see teenistuse jooksul muutub. Ilmneb, et sisemine teenistusmotivatsioon teenistuse jooksul pigem väheneb ja autorid põhjendavad seda pigem ajateenistuse kui keskkonna mõjuga.

Ajateenistuse jooksul toimuvaid muutusi analüüsitakse ka kahes järgmises artiklis, kuid nende fookus on ajateenijate tervisel. Sõjaväelaste vaimne tervis on pärinud militaarpsühholoogia ja -sotsiaaltöö valdkonnas palju tähelepanu. **Merle Purre** ja **Leila Oja** artikkel toob esile erisuse ajateenijate vaimses tervises ja selle muutumises teenistuse jooksul vastavalt sellele, kas ajateenija astus teenistusse isikliku avalduse alusel ehk vabatahtlikult või kutse alusel. Ka tuleb esile, et abi küsimine spetsialistide (psühholoogi, sotsiaaltöötaja) käest on väga tagasihoidlik. **Leila Oja** ja **Jaanika Piksööt** juhivad tähelepanu sellele, et kuigi võiks eeldada, et ajateenistuse jooksul eelnevad vigastused ja haigused süvenevad ja seetõttu arvatakse tervislikel põhjustel enne tähtaega reservi, ei ole tulemused nii üksühesed. Küll aga selgitavad nii Oja ja Piksöödi kui ka Kasearu ja Uulimaa-Marguse artiklid, et subjektiivselt mõõdetud tervisenäitajaid (tervise enesehinnang, tervisega rahulolu) arvestades on võimalik küllaltki hästi ennustada teenistusest enne tähtaega vabastamist.

Ajateenistusse astumine tähendab sisenemist teise süsteemi, millega kaasneb uus positsioon ja roll. Ajateenistuse tähendus on tugevalt seotud väärtustega ning on ajas ja sotsiaalses kontekstis muutuv. Tuginedes käesoleva kogumiku artiklitele, joonistub välja järgmine tõlgenduste rida. Võib

öelda, et kaitsetahte hoiakud, ajateenistuse vajalikkus, rahulolu teenistuse eri aspektidega ja motivatsioon moodustavad ühtse kompaktses tervikus, mis omakorda on seotud eelhäälestuse ja kaasneva käitumisega. Varasem kokkupuude kaitsevaldkonnaga (nt osalemine kaitseleidis, noorkotkaste tegevuses jne) annab piisavalt head teadmised ajateenistuse olemusest ning võimaldab teenistusse astumise ajastada teadlikumalt ja kaalutletumalt. Siiski on enam kui poolte ajateenijate jaoks ajateenistus kohustus, mida tuleb täita ning nad näevad seda pigem senise elu katkestusena.

Kirjandus

- Allik, S., Talves, K.** 2016. Inimressursi kompleksuuringu väljatöötamine kaitsevaldkonnas. – Inimressurss ja riigikaitse: tervis. Artiklikogumik. Toim. L Oja. SJKK, lk 13–23.
- Andres, M.; Moelker, R.; Soeters, J.** 2012. A longitudinal study of partners of deployed personnel from the Netherlands Armed Forces. – *Military Psychology*, Vol. 24(3), pp. 270–288.
- Appelqvist-Schmidlechner, K.; Henriksson, M.; Parkkola, K.; Stengard, E.** 2013. Predictors of Completing Compulsory Military Service Among Men Who Have Received a Temporary Exemption from Service. – *Military Medicine*, Vol. 178, No. 5, p. 549.
- Aruanne kaitseväekohustuse täitmises ja kaitseväeteenistuse korraldamisest 2017. aastal.**
<https://www.kra.ee/static/aruanne_kaitsevaekohustuse_taitmisest_riigis_2017.pdf>.
- Bachman, J. G.; Segal, D. R.; Freedman-Doan, P.; O'Malley, P. M.** 2000. Who Chooses Military Service? Correlates of Propensity and Enlistment in the US Armed Forces. – *Military Psychology*, 12(1), pp. 1–30.
- Biehl, H.** 2016. History looms ... resources, restrictions, and perspectives on military sociology in Germany. – *Sõjateadlane*, nr 3, pp. 167–187.
- Cronberg, T.** 2006. The will to defend: a Nordic divide over security and defence policy. – *The Nordic Countries and the European Security and Defence Policy*. Ed. by Bailes, A. J. K.; Herolf, G.; Sundelius, B. SIPRI, pp. 315–322.
- Defence Expenditures of NATO countries (2009–2016).**
<https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160704_160704-pr2016-116.pdf>.
- Haltiner, K.** 1998. The Definite End of Mass Army in Western Europe? – *Armed Forces and Society*, Vol. 25(1), pp. 7–36.
- Han, J.; Andres, M.** 2014. Longitudinal design in using surveys in military research: Common challenges and techniques. – *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies*. Ed. by Soeters, J.; Shields, M.; Rietjens, S. London and New York: Routledge, pp. 194–204.

- Han, J.; Xiao, L. J.; Han, J.** 2011. The adjustment of new recruits to military life in the Chinese Army: The longitudinal predictive power of MMPI-2. – *Journal of Career Assessment*, Vol. 19(4), pp. 392–404.
- Harinen, O.; Leskinen, J.** 2009. General conscription in Finland after 2008 – some reasons behind Finland’s population’s and conscripts’ attitudes towards general conscription. – *Advances in Military Sociology: Essays in Honor of Charles C. Moskos [Contributions to Conflict Management, Peace Economics and Development, Vol. 12, Part 2]*. Ed. by G. Caforio. Emerald Group Publishing Limited, pp. 51–64.
- Kasearu, K.; Murakas, R.; Talves, K.; Trumm, A.; Truusa, T-T.** 2017. Ajateenijate kompleksuuring: metodoloogiline ülevaade. – *Riigikaitse inimvara kaardistamine: uuringute tulemused*. Toim. A. Trumm. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kasearu, K.; Tarum, H.** 2016. Kui erinevad on kaitseväega seotud ja mitteseotud mehed? – *Riigikaitse inimvara arendamine: võimalused ja väljakutsed*. Toim. A. Trumm. SJKK, lk 33–49.
- Kasearu, K.; Truusa, T-T.** 2018. Ajateenistusse asumise muustrid ja motiivid ning seos hoiakutega ajateenistuse jooksul. – *Ajateenijate hoiakute, tervise ja käitumise muutumine ajateenistuse käigus. Ajateenijate kompleksuuringu 2016. aasta pilootuuringu tulemuste aruanne*. Tartu: KVÜÖA, TÜ, TAI, SJKK, lk 12–27. <http://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2018/03/Ajateenijate_kompleksuuringu-2016.-2017.aruanne.pdf>.
- Kivirähk, J.** 2017. Riigikaitse ja avalik arvamus. Ülevaade arvamusmonitooringus sisaldunud küsimustest 2000–2017.
- Lee, J. E. C.; Sudom, K. A.; Zamorski, M. A.** 2013. Longitudinal Analysis of psychological resilience and mental health in Canadian military personnel returning from overseas deployment. – *Journal of Occupational Health Psychology*, Vol. 18(3), pp. 327–337.
- Levada-Tsentr** 2015. *Obshchestvennoye mneniye 2014*, Moskva: Analiticheskiy tsentr Yuriya Levadu.
- MacLean, A.** 2005. Lessons from the Cold War: Military Service and College Education. – *Sociology of Education*, vol. 78(3), pp. 250–266.
- MacLean, A.** 2011. The stratification of military service and combat exposure, 1934–1994. – *Soc Sci Res*. Vol. 40(1), pp. 336–348. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2990971/>>.
- Meus, W.** 2016. Adolescent Psychosocial Development: A Review of Longitudinal Models and Research. – *Developmental Psychology*, Vol. 52, No. 12, pp. 1969–1993.
- Menard, S. W.** 2008. *Handbook of longitudinal research: design, measurement and analysis*. Burlington: Elsevier Inc.
- Møller, B.** 2002. Conscription and its alternatives. – *The Comparative Study of Conscription in the Armed Forces [Comparative Social Research, Vol. 20]*. Ed. by L. Mjøset; S. van Holde. Emerald Group Publishing Limited, pp. 277–305.
- Raid, K.; Kasearu, K.; Truusa, T-T.** 2018. “I just want to be done with it!” – Estonian conscripts negotiating the tensions between military, family and personal agendas. – *The Politics of Military Families, Tensions between State, Work*

- Organizations and the rise of the Negotiation Household. Ed. by Moelker, R.; Rones, N. Routledge (forthcoming).
- Swain, J.** 2015. The effect of Phase One training on young recruits' personal and professional development in the British army. – *Journal of Youth Studies*, Vol. 19(1), pp. 117–132.
- Svynarenko, A.** 2016. The Russian demography problem and the armed forces. Trends and challenges until 2035. Puolustusvoimien tutkimuslaitos, Julkaisuja, 6.
- Trumm, A.; Kasearu, K.; Tuursa, T-T.; Harro-Loit, H.** 2016. Inimressrusiga seotud andmete kogumine ja kasutamine kaitsevaldkonnas. – Riigikaitse inimvara arendamine: võimalused ja väljakutsed. Toim. A. Trumm. SJKK, lk 8–20.

Dr KAIRI KASEARU

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi üldsotsioloogia dotsent